

Powrót Dionizosa

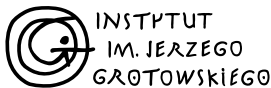

Theodoros Terzopoulos

Powrót Dionizosa

PRZEKŁAD

Maciej Kaziński

Wrocław 2018

REDAKCJA: Monika Blige

KONSULTACJA MERYTORYCZNA: Przemysław Błaszczak

KONSULTACJA JĘZYKOWA: Alexandra Kazazou

OPRACOWANIE GRAFICZNE: Barbara Kaczmarek

KOREKTA: Stanisława Trela

SKŁAD I ŁAMANIE: Agata Kaczmarek

Przekładu dokonano z wersji angielskiej *The Return of Dionysus* (translated from Greek by Savvas Stroumpos), porównując ją z wersją grecką Θεόδωρου ερζόπουλου: *Η Επιστροφή του Διόνυσου*, Αθήνα 2015.

NA OKŁADCE: Theodoros Terzopoulos, fot. Johanna Weber

NA SKRZYDEŁKU: Theodoros Terzopoulos, fot. Johanna Weber

© Copyright by Theodoros Terzopoulos, 2018

© Copyright for Polish edition by Instytut im. Jerzego Grotowskiego, Wrocław 2018

ISBN 978-83-61835-29-5

WYDAWCA: Instytut im. Jerzego Grotowskiego
Rynek-Ratusz 27, 50-101 Wrocław
www.grotowski-institute.art.pl

DRUK I OPRAWA: Drukarnia JAKS

Spis treści

7	FREDDY DECREUS Powrót Dionizosa i narodziny nowego rodzaju humanizmu
29	Ciało
33	Oddech
39	Energia
45	Dekonstrukcja
53	Rytm
57	Nieskończona improwizacja
67	Mowa
71	Zmysł
75	Czas
81	Żałoba
83	Wdzięk
87	Aktor
91	Trening
109	Spis fotografii

FREDDY DECREUS

Powrót Dionizosa i narodziny nowego rodzaju humanizmu

W pierwszej chwili odnosi się wrażenie, że jest to książka o mitologii, która – podobnie do *Narodzin tragedii* Friedricha Nietzschego czy *Boga, który nadchodzi* Manfreda Franka – opowiada się za ideą powrotu mitu do gruntownie zmienionego społeczeństwa. Rzeczywiście, jest to książka o mitologii nowego typu, takiej jednakże, która przybiera różne oblicza, dotyczy wielu dziedzin i oscyluje między teorią a praktyką. Jej autor, Theodoros Terzopoulos – Grek z urodzenia, niestrudzony podróżnik z wyboru, w dwunastu teoretycznych rozdziałach, dopełnionych opisem czterdziestu praktycznych ćwiczeń, przedstawia w dość ogólny sposób szeroki horyzont swoich przez pół wieku prowadzonych poszukiwań.

Najważniejszym osiągnięciem w jego działalności było powołanie w 1986 roku zespołu teatralnego Attis, wraz z którym rozwinął całkowicie nową koncepcję teatru, fizyczności i duchowości. Oto trzydzieści dwa lata po pierwszej i rewolucyjnej zarazem premierze *Bachantek* (1986), która wstrząsnęła greckim światem, Dionizos – patron głębokiego doświadczenia psychosomatycznego – powraca, by wygłosić zwięzłe swoje przesłanie. W książce zatytułowanej wprost *Powrót Dionizosa*, Terzopoulos, niczym pszczoła krążąca nad gazonem kwiatów, rozpyła całą gamę zagadnień, jakimi zajmował się na przestrzeni wielu lat i które ostatecznie doprowadziły do powstania filozoficznych idei – jakże przydatnych w odniesieniu do zachodniego społeczeństwa, którego rozkładu jesteśmy dziś świadkami.

Po studiach w Berliner Ensemble (1972–1976), gdzie szkolił go jego późniejszy przyjaciel Heiner Müller, powrócił do Grecji, aby obok innych funkcji pełnić obowiązki pierwszego w historii dyrektora artystycznego Międzynarodowych Spotkań z Dramatem Antycznym w Delfach (1985–1988), co pozwoliło mu zaprezentować w Grecji dorobek bardzo wielu reżyserów i naukowców światowego formatu.

Liczba jego własnych artystycznych przedsięwzięć realizowanych z Teatrem Attis w ciągu minionych lat jest imponująca: niemal pięćdziesiąt sztuk wystawianych w dziesiątkach krajów zaowocowało blisko dwoma tysiącami przedstawień. W samym swoim zamyśle książka ta obejmuje szeroki wachlarz dzieł różnego gatunku – starożytną tragedię, nowoczesny egzystencjalizm (Beckett), teatr epicki (Brecht), poststrukturalizm (Müller), a także liryczny antyheroizm współczesnych poetów – Kontrafourisa, Dimitriadisa, Adnana czy Pontikasa. Krótko mówiąc, czytając ją, zanurzamy się głęboko w intelektualne imaginarium kultury zachodniej, w jej dorobek ostatniego półwiecza. Odnajdziemy tu osobiste świadectwo, jak przetrwać w czasach niestabilnych politycznie i ekonomicznie, a także wskazówki, jak stać się osobą bardziej stabilną – spokojną wewnątrz i silną na zewnątrz. Jest to również książka napisana przez kogoś, kto rozpoczął swoje życie jako uciekinier z własnego kraju i kto – dzięki kontaktom z innymi „duchowymi uchodźcami” (jak Heiner Müller w dawnym Berlinie Wschodnim) i utalentowanymi bratnimi duszami (jak Tadashi Suzuki) zdołał otworzyć teatr na nowy świat. Dlatego właśnie publikacja ta stanowi coś więcej niż podręcznik teatralnej praktyki czy historii teatru. Ukazuje głęboko filozoficzną wizję tego, jak człowiek współczesny może zostać ocalony i pozostawać w kontakcie z czasem i miejscem, ciałem i duszą, teraźniejszością i przyszłością, z tym, co świadome i nieświadome.

Zasadnicza część książki skupia się na metodzie pozwalającej zbudować i ujarzmić nowy typ ciała. Serie ćwiczeń, których układ

proceeds to the point of culmination, with the task, literally and physically, to open the body and transform it into a multi-rhythmic, resonant body. Slowly, but steadily, from the first to the last exercise, Dionizos, the god of ecstasy, invites us to do this, as if we had abandoned the old body and become accustomed to the new breathing technique, which in essence signifies a return to the most natural way of doing this, unfortunately a way that is forgotten over time. The forty exercises presented here represent a synthesis of the current pedagogical and artistic practice, developed for actors and together with them, uninterrupted and constantly improved, conducted by over thirty years of creative work. The main effort is directed towards this, to create and re-compose the body, to open it up to its infinite possibilities, when they share with an endless stream of energy – from the head to the feet, from the earth to the sky. We are witnesses of this, as it happens, through a refined process of continuous breathing and the adoption of appropriate body postures, renewing the ancient natural forces of the human body. This happens not only through breathing and exhaling the stream of air, but also through careful development of the breath and the transformation of the air in the life-giving process, which is one of the most important physical and spiritual components of human life. No one could describe this experiential process better than the actor of the Attis Theatre, who through his years of training. Savvas Stroumpos (ur. 1979) is an actor, dramatist and artistic collaborator of Terzopoulos, and at the same time a talented pedagogue, currently the artistic director of his own ensemble Zero Point Theatre Group. For many years of his activity in Attis he has performed an innumerable number of exercises during many workshops and masterclasses conducted all over the world.

Z pewnością taka książka jak *Powrót Dionizosa* musi zmierzyć się z szeregiem przeszkód, spośród których być może najpoważniejszą jest sama tradycja zachodnia – jej religijne i filozoficzne systemy, które zazwyczaj spoglądały wrogo na materialną i fizyczną naturę ciała (zwłaszcza kobiecego). Zamiast tego Terzopoulos proponuje odkrycie holistycznej i świętej natury ciała; jego obecności i godności bycia istotą ludzką. Pierwszą i fizycznie doświadczaną cechą wspólną wszystkich ćwiczeń jest ich dążenie do wyprostowanej pozycji: ciało poprzez ciągłą uwagę poświęconą trójkątowi (miednica, krocze, kość krzyżowa) ma za zadanie utworzyć stabilny korpus, dobrze zakorzeniony w podłożu, co pozwala aktorowi/aktorce na gładkie i płynne wykonywanie ruchów w każdą stronę.

Gra jednak toczy się o większą stawkę. Fizyczny wymiar ciała to tylko szczebel do osiągnięcia celów wyższych. Oznacza to, iż wyzwaniem dla ciała jest możliwie pełne osadzenie i umiejscowienie się w bycie jako takim, nie w sensie klasyfikacyjnym czy indoktrynacyjnym, lecz jako egzystencjalne zadanie dociekania i badania całego procesu bycia i stawania się. W dodatku to, co aktorzy Teatru Attis osiągną podczas swoich codziennych sesji, posiada moc pokrzepienia, której wartość wykracza poza lokalną potrzebę tworzenia teatru – skutki tego dotyczą nas wszystkich. Jako że filozofia Terzopoulosa opiera się na rozbudowanej koncepcji ciała (otwartego, dynamicznego, w pełni osadzonego, ekstatycznego, wykraczającego poza czas i przestrzeń), wskazuje nam niezwykle twórczą i uzdrawiającą ścieżkę – jedną z najskuteczniejszych metod zmniejszenia napięcia w ciele poddanym codziennym strapieniom i rozterkom. Jak sam autor pisze:

W dzisiejszych czasach wielu ludzi cierpi na nerwice, które znikają, a przynajmniej cofają się poprzez pracę z ciałem. Lecz nie chodzi tu tylko o pracę fizyczną. Ma ona również wymiar filozoficzny. Po czterech latach stajesz się innym człowiekiem. Dojrzałym, spokojnym.

Stoisz mocno na własnych nogach i śmiało patrzysz w przyszłość. Działasz. To właśnie jest najważniejsze – więcej działać i czerpać z tego radość¹.

Wreszcie ciało, które Terzopoulos teoretycznie i praktycznie projektuje, staje się obiektem zainteresowania humanistycznego. Odwołuje się ono do idei, że ciało, które zostaje wyzwolone, niezależnie od miejsca na świecie, należy przekształcić w narzędzie wyzwolania empatii i solidarności. W oparciu o koncepcję, według której w każdym ludzkim ciele energia stale krąży, wpływając i wpływając z cielesnej powłoki, Terzopoulos stopniowo rozszerza to, co z początku wydawało się umiejscowione na jedynie fizycznym poziomie do bardziej złożonego pojęcia psychofizyczności, pośrednio dochodząc do nowej etyki i pogłębionej odmiany humanizmu. Ponieważ nigdy nie jesteśmy sami, zawsze będziemy spotykali Innego, możemy nauczyć się czegoś od tej dojrzałej wizji ciała, prowadzącej do narodzin nowego typu człowieka.

To wezwanie do nowego rodzaju humanizmu wyraźnie zaczyna się od wyzwolenia ciała, co jest głęboko odczuwalną uniwersalną potrzebą; tęsknotą za kompletnością, pełnią i ponownym zjednoczeniem, wezwaniem do ustawicznej rozmowy na tematy najistotniejsze. Opiera się to na fizycznym procesie, który pojawia się podczas „dionizyjskiej podróży” – w gruncie rzeczy inicjacji w życie, zawsze oscylującej między harmonią a dysharmonią, porządkiem a chaosem, tym samym a tym, co inne. Już w 2006 roku, w zacytowanym wyżej wywiadzie przeprowadzonym przez Franka Raddatza, Terzopoulos w następujący sposób uściśla swoje idee powrotu Dionizosa: jak zauważa, wyzwolone ciało poszukuje transcendencji i altruizmu daleko poza swoimi ograniczeniami,

---

¹ *Die Metaphysik des Körpers / The Metaphysics of the Body*, [w:] *Reise mit Dionysos: Das Theater des Theodoros Terzopoulos / Journey with Dionysos: The Theatre of Theodoros Terzopoulos*, herausgegeben von Frank M. Raddatz/edited by Frank M. Raddatz, Theater der Zeit, Berlin 2006, s. 164.

przekracza granice miejsca i stwarza podstawę do globalnego zjednoczenia ludzkości². W przeszłości podobna wypowiedź mogłaby być potwierdzeniem tego, że to „wyzwolony umysł” poszukuje transcendencji i altruizmu, a nie całościowe, wyzwolone dionizyjskie ciało. Jak rewolucyjnym aktem było stwierdzenie, iż istnieje „inna świadomość ciała”, która determinuje całą „interkulturową kwestię”. W jej sercu tkwi tęsknota za prawdziwą solidarnością i zaangażowaniem; zaproszenie do budowania społeczeństwa opartego na empatii.

Rozwijając i prezentując nowe ciało ekstazy – to, które należy wyraźnie odróżnić od ciała owładniętego manią czy transem – Terzopoulos dokonuje ważnego i śmiałego posunięcia. Czyż – jak Nietzsche – nie umieszcza on osoby ludzkiej w twórczym środku wszechświata, wzywając do radykalnej zmiany większości ideologicznych klisz, które dotąd ten nasz wszechświat budowały? Czy – podobnie jak Nietzsche – nie skupia się na tym, w jaki sposób wypowiadamy i wymyślamy „prawdy” po to, aby naszą egzystencję uczynić znośną i zrozumiałą, nie w kategoriach jednego teologicznego i zdefiniowanego mitu, który zadowoliliby potrzebę nielicznej elity, lecz jako ćwiczenie ciągłego odnajdywania lepszych sposobów czynienia świata bardziej ludzkim?

Sugestia Terzopoulosa, aby zrewidować całą tradycję zachodnią w kontekście nowej filozofii ciała i psyche, nie jako przeciwnych kategorii, którymi rządzi dominująca powszechnie zachodnia wola i redukcyjny racjonalizm, ale traktując je raczej jako energetyczne byty będące częściami wyrafinowanego kosmicznego i spójnego świata, to decydujący krok w kierunku wykształcenia nowej etyki. Niewiarygodne, jak odkrycie pełniejszego dionizyjskiego ciała prowadzi ostatecznie do przyjęcia nowej odpowiedzialności za cały świat!

---

² Tamże, s. 169–171.

2 | *Bachantki*, Berlin 1987

3 | *Bachantki*, Berlin 1987

Świat się zmienił, aktor zaś musi pielęgnować owocny krytycyzm wobec jego spraw, nieustannie dając wyraz swojej agonii: teatr jest czymś innym, niż dotąd sądziliśmy, i zmierza w inną stronę. Powinniśmy przemyśleć na nowo, czym jest teatr i rozważyć tę kwestię poprzez sztukę aktora. To właśnie kierunek, w jakim zmierza teatr w XXI wieku, epoki wielu redefinicji. Brakuje Dionizosa – przebywa na wygnaniu. Idea człowieka konfrontującego została utracona, a ścieżka prowadząca ku umiarowi, harmonii, ku Itace zniknęła z naszych oczu. Czy zdołamy ją odnaleźć? Ostatnie słowo Teatru nie zostanie nigdy wypowiedziane. Czy Dionizos powróci?

Ὀυτὸς δὲ Ἄιδης καὶ
Διόνυσος.

Hades i Dionizos
są jednym i tym samym¹.

---

¹ „Εἶναι το ἴδιο πρόσωπο ο Ἄιδης καὶ ο Διόνυσος” (DK12b15),
[w:] Diels Hermann, Kranz Walter: *Die Fragmente der Vorsokratiker*,
Weidmann, Zürich 1985. Wszystkie cytaty z Heraklita pochodzą
z tego wydania. Por. tłumaczenie Adama Czerniawskiego zachowanych
fragmentów Heraklita, „Pismo Literacko-Artystyczne” 1989 nr 1.

Ciało

Aktor pośrodku sceny, naprzeciw niego ekstacyjny bóg teatru, Dionizos – dwakroć narodzony, z Zeusa i z Semele, wyraziciel wzajemnie znoszących się i płynnych tożsamości; kobieta i mężczyzna, wściekły i łagodny, bóg i zwierzę, na granicy między szaleństwem a logiką, porządkiem a chaosem. Jego ciało otwiera się na wewnętrzne i zewnętrzne impulsy, zmieniając się nieustannie, balansuje na cienkiej linii rozpiętej między życiem a śmiercią. Ciało Dionizosa zostaje rozczłonkowane, aby ponownie zostać scalone, aby odżyć. W swojej mitycznej podróży Dionizos pojawia się jako Adonis w Syrii, Ozyrys w Egipcie i Attis we Frygii. Heraklit w jednym ze swoich tajemniczych fragmentów utożsamia Hadesa z Dionizosem: „Hades i Dionizos są jednym i tym samym”.

Ożywczy Dionizos wzywa aktora, aby ten szukał swojego archetypicznego ciała ukrytego w głębinach jego struktury, prześladowanego i gnębionego przez umysł. To Ciało, z jego źródłami bezprzykładnej psychofizycznej energii, stanowi główne tworzywo aktora; jego zakres wykracza poza granice ciała fizycznego. Jest stale przekształcane za pomocą wspomnień wrytych głęboko w strukturze aktora.

Zachęca się aktora do uwolnienia swojego wewnętrznego materiału i skutecznego rozwijania zmysłów, instynktu, wyobraźni oraz Idei Rdzenia. Ma się on opierać narcyzmowi, który tworzy wykrzywiony obraz jego ciała. Pokonuje zmęczenie i próbuje poszerzyć granice swojej umysłowej i fizycznej żywotności. Rozwija umiejętność refleksyjnej reakcji na wewnętrzne i zewnętrzne bodźce i stara się odrzucać niezliczone lęki i ograniczenia, jakich dostarcza życie codzienne.